

МИЛОРАД СТОЈИЋ

ЈЕДНА ВРСТА ДВОЈНОГ СУДА У ПОМОРАВЉУ

Милорад Стојић
УУ 11000 Београд
Археолошки институт

UDK 902.03 (497.11)

На 13 локалитета у Поморављу налажени су фрагменти дршки у облику слова У двојних судова: 1 – Медијана у Нишу (Т. I/5), 2 – Ливадице у Вујетинцима (Т. II/3), 3 – Градина у Горњој Црнући (Т. II/12), 4 – Конопљара у Читлуку (Т. II/14, 18), 5 – Пањевачки рит у Јагодини (Т. I/1–4, 6–7, 9–15, Т. II/4–11, 13, 15–17), 6 – Ћосин поток у Шуљковцу (Т. III/9–10), 7 – Врбица у Драгоцвету (Т. III/1–3), 8 – Баре у Винорачи (Т. III/4–7), 9 – Милићевска река у Доњем Штипљу (Т. III/8), 10 – Игралиште у Белици (Т. II/1), 11 – Селиште у Дубокој (Т. III/11), 12 – Слатина у Саранову (Т. II/2) и 13 – Виначко поље у Тополи (Т. I/8).¹ Изван Поморавља судови овог типа нису регистро-

1. Дршка са локалитета Медијана налази се на сталној изложбеној поставци Медијана у Нишу, па пртежу најлепше се захваљујем колегиници Н. Ђурић; за дршке из Вујетинаца и Горње Црнуће упоредити: Л. Никитовић, „Праисторијски локалитет Велика башта у Вујетинцима код Чачка“, Зборник радова Народнoг музеја, XX, Чачак, 1990, 50, Т. IV/13 и М. Стојић, „Керамика из гвозденог доба рађена руком у басену Западне Мораве низводно од Овчарско-кабларске клисуре, Зборник радова Народнoг музеја, XXIII, Чачак, 1994, 6–7, Т. I/4,9; приликом заштитних археолошких ископавања на локалитету Конопљара у Читлуку нађена су два фрагмента У дршки; двојни судови са У дршком са локалитета Пањевачки рит у Јагодини непубликовани су, чувају се у Зави-

вани. До сада није нађен цео примерак ове врсте посуда, али их је, након ископавања на локалитету Пањевачки рит у Јагодини 1990/93, где је пронађено чак 25 фрагмената овог типа двојног суда, могућно поуздано реконструисати. До тада помишљало се да су лепо моделоване и богато украшене дршке двојних судова – фрагменти пластике из прелазног периода из бронзаног у гвоздено доба (Вг. D – На В1, XIII–IX век пре н.е).² Извесно је да су и реципијенти овог типа двојних судова, као и дршке, богато украшени канеловањем, жлебљењем и пластичном декорацијом (Т.IV/7–9). Двојни судови, односно делови њихових дршки, који имају јасан археолошки контекст (из затворених целина, вишеслојних или једнослојних насеља), пружају могућност за хронолошко разврставање случајно пронађених посуда овог типа, односно њихових делова.

Из једне јаме на локалитету Врбица у Драгоцвету потиче део дршке (Т.III/1) – средњи део дршке са једним краком.³ Завршетак крака је кружно проширен. Средњи део дршке украшен је вертикалном тордираном пластичном траком (прекривеном косим жлебовима); уз ову траку и испод ње, као и на краку, изведени су жљебови. Дршка је израђена од пречишћене земље, fine је фактуре, углачане површине и тамносиве је боје. По техникама украшавања, декоративним мотивима и другим карактеристикама (фактури, боји, углачаној површини, врсти земље) ова дршка има истоветне карактеристике као керамика из гвозденог доба Ib (приближно XI век пре н.е) у Поморављу.⁴ Иначе, затворену целину, из које потиче ова дршка, одликује богат и разноврстан, али културно и хронолошки хомоген, Археолошки материјал, који репрезентује поменућу фазу гвозденог доба у Поморављу.⁵ У истом објекту, на малом растојању од дршке, пронађен је и један полулоптасти реципијент, који је у први мах идентификован као шоља, али је, судећи по његовим катактеристикама (величини, фактури, боји, техникама украшавања), могућно да је у питању један од два реципијента двојног суда са Y дршком.⁶ Иначе, из истог објекта потиче и потковичаста дршка двојног суда која на горњем делу има купаст украс (Т.III/5).

чајном музеју у Јагодини, за дршке са локалитета Ђосин поток у Шуљковцу, Врбица у Драгоцвету, Баре у Винорачи, Милићевска река у Доњем Штипљу и Селиште у Дубокој упоредити, М. Стојић, „Gvozdeno doba u basenu Velike Morave“, Beograd–Svetozarevo, 1986, Т.7/5, Т.8/6–7, Т.9/2, Т.Х/8–9, Т.11/2–4, Т.17/10; дршка са локалитета Игралште у Белици, непубликовано, чува се у Завичајном музеју у Јагодини – предмет је пронашао Живота Милановић из Белице, сарадника Завичајног музеја у Јагодини; за дршке са локалитета Слатина у Саранову и Виначко поље у Тополи упоредити Ж. Андрејић, „Средње Поморавље“, Т.41/2, Т.46/8.

2. М. Стојић, „Gvozdeno doba u basenu Velike Morave“, Beograd – Svetozarevo, 46–47; за периодизацију гвозденог доба у Поморављу упоредити, *Ibid.*, 89–94.

3. *Ibid.*, Т.7/5.

4. *Ibid.*, 44–45, Т.6–7.

5. *Ibid.*, 42–45.

6. *Ibid.*, Слика 6, Т.6/5.

На једнослојном насељу из гвозденог одба Ib Ђосин поток у Шуљковцу пронађена су два крака Y дршке двојног суда које имају сличне карактеристике као и крак дршке из богате затворене целине у оближњем Драгоцвету (Т.И/9–10).⁷ Завршетак крака, који је код оба примерка кружно проширен, тордиран је; односно украшен је косим жлебовима, а у средини кружног проширења је удубљење величине врха прста.

Фрагмент двојног суда – са карактеристичном дршком на основу којег је било могуће реконструисати овај тип посуде особен за Поморавље, јер су на том фрагменту, осим средњег дела дршке, сачувани и делови реципијената – потиче из једне јаме (објекат) из гвозденог доба Ic на локалитету Пањевачки рит у Јагодини (Т.И/4). На средишњем делу ове дршке налази се вертикално пластично тордирано ребро; са леве и десне стране овог ребра су по два вертикална жлеба. Део дршке у правцу кракова украшен је узаним косим фасетама; извесно је да су и кракови ове дршке били декорисани на исти начин. Остала 24 фрагмента Y дршки са овог великог вишеслојног локалитета немају поуздан археолошки контекст (Т.И/1–3, 6–7, 9–15, Т.И/4–11, 13, 15–17).

Из стратума из гвозденог доба Id (приближно IX век пре н.е) на локалитету Селиште у Дубокој потиче неорнаментисани крак дршке двојног суда (Т.ИИ/11)⁸ У погледу фактуре, боје и врсте земље од које је израђена – дршка има исте карактеристике као и керамика из истог слоја.⁹

Сви остали двојни судови овог типа, односно њихови делови, могу се разврстати на основу ових примерака који имају поуздан археолошки контекст. Од преостале две дршке Y типа са локалитета Врбица у Драгоцвету једна је готово идентична примерку из затворене целине са овог истог локалитета – припада гвозденом добу Ib, док се на другој, осим праволинијских, налазе и цик-цак жлебови, што одликује украсни стил керамике из гвозденог доба Ic. Два примерка дршки (Т.ИИ/4–5) двојног суда финије фактуре и црне боје са локалитета Баре у Винорачи су највероватније из гвозденог доба Ib, док се преостале две дршке (Т.ИИ/6–7) са истог локалитета, на основу нешто грубље фактуре, мрке боје и непрецизног украса – могу одредити у гвоздено доба Ic. Дршке fine фактуре, тамнополиране површине и прецизно изведеног украса (Т.И/1–4, 7, 9, 14, Т.ИИ/4–5, 7–10) са локалитета Пањевачки рит у Јагодини, као и дршке двојног суда из Белице (Т.ИИ/1), Горње Црнуће (Т.ИИ/12), Саранова (Т.ИИ/2), Тополе (Т.И/8) и једна дршка из Читлука (Т.ИИ/14) имају карактеристике керамике из гвозденог доба Ib. Дршке нешто лошије фактуре сиве или сиво мрке боје, које су непрецизно украшене или су пак декорисане урезаним линијама, као што

7. Ibid, Т.9/2.

8. Ibid, Т.17/10.

9. Ibid, 52–55.

су поједини примерци из Јагодине (Т.И/6, 11, 13, 15, Т.ИИ/6, 11, 17, 13, 15–16), дршка из Вујетинаца (Т.ИИ/3) и једна дршка из Читлука (Т.18) – имају карактеристике керамике из гвозденог доба Ic.

Неорнаментисани фрагмент У дршке (Т.ИИ/10), лоше фактуре, са локалитета Пањевачки рит у Јагодини, највероватније је из гвозденог доба Id.

Двојни судови производе се у Поморављу у средње бронзано доба (ватинска културна група), позно бронзано доба (параћинска културна група – Параћин I, приближно XIV век пре н.е) и током такозваног прелазног периода из бронзаног у гвоздено доба (гвоздено доба I, приближно XIII–IX век пре н.е). На основу тога како је дршка постављена у односу на оба реципијента, разликују се два основна типа: тип са дршком постављеном по ширини посуде (попречно у односу на реципијенте) и тип са дршком постављеној на уздужној оси двојне посуде. За Поморавље је карактеристичан први тип двојног суда (са дршком постављеном по ширини средишњег дела суда), мада су у Свилајнцу и Добрачи регистровани и примерци другог типа.¹⁰ Двојни судови са У дршком припадају првом типу.

Најстарији до сада пронађени двојни суд у Поморављу, односно фрагмент двојног суда, из ватинске је јаме на локалитету Вецина мала у Мајуру (Т.ИВ/1), који има перфорацију на средњем делу.¹¹ На некрополи Глождак у Параћину, на којој је сахрањивање вршено од средњег бронзаног доба до закључно са млађим гвозденим добом, случајно је нађен примерак мањег двојног суда са троугластом дршком и лоптастим реципијентима (Т.ИВ/2).¹² Судећи по облику реципијентата, фактури и боји, извесно је да овај двојни суд припада параћинској културној групи (Параћин I).¹³ Примерци двојних судова са троугластом или потковичастом дршком већих димензија из Мајура (Т.ИВ/3), Доњег Штипља (Т.ИВ/4), Избенице, Свилајнца (Т.ИВ/6,8), са полулоптастим реципијентима или онима S профилације, карактеристични су за гвоздено доба Ia (приближно XIII–XII век пре н.е).¹⁴ Ова врста двојних судова престала је да се производи у Поморављу негде на почетку гвозденог доба Ib, односно око 1100. године пре н.е, што потврђује чињеница да је једино на локалитету Врбица у Драгоцвету, у истој затвореној целини где је пронађена У дршка – нађена и троугласта дршка двојног суда. У осталим затвореним целинама и једнослојним насељима из гвозденог доба Ib у Поморављу искључиво су налажени двојни судо-

10. Ibid, Т.4/11, М. Garašanin, Istorijски glasnik, 1950, 1–2, 182–186.

11. М. Стојић, „Праисторијско насеље Вецина мала у Мајуру код Светозарева”, „Стари-нар”, 37/1986, 148, сл. 3.

12. Каталог изложбе „Завичајни музеј Параћин”, Параћин, 1988, слика 2.

13. О одликама керамике Параћинске културне групе: М. Garašanin, „Paraćinska grupa”, „Praistorija jugoslovenskih zemalja”, IV, 731–732.

14. М. Стојић, „Gvozdeno doba u Pomoraviju”, Beograd – Svetozarevo, 1986, Т.4/7–8,11.

ви са Y дршком. Затворена целина из Драгоцвета, поред осталог, и на основу та два типа двојних судова, доказује да је постојао етнокултурни континуитет између две најстарије фазе прелазног периода из бронзаног у гвоздено доба – гвозденог доба Ia и Ib. Двојни судови са Y дршком производили су се и у преостале две развојне фазе прелазног периода из бронзаног у гвоздено доба – гвозденог доба Ic и Id (приближно X–IX век пре н.е) у Поморављу, али знатно више у гвозденог доба Ic него у гвозденог доба Id.

На основу броја примерака двојних судова, односно Y дршки, може се закључити да је овај тип посуда са дршком карактеристичног облика био најомиљнији у гвозденог доба Ib, знатно мање је израђиван у гвозденог доба Ic, а у гвозденог доба Id – веома ретко. Двојни суд са Y дршком карактеристичан је искључиво за територију на којој се развијала параћинска културна група. Интересантно је да посуде овог типа са Y дршком нису регистроване у неким областима које су иначе чиниле културну целину са Поморављем у гвозденог доба I, као што су источна Србија и делови српског Подунавља.

Двојне посуде са Y дршкама израђиване су искључиво у Поморављу, области у којој производња двојних судова има дугу традицију (од почетка средњег бронзаног доба). Y дршке, међутим, нису настале неким поступним развојем од дршки двојних посуда из Поморавља, нити услед утицаја из неке друге области. Идеја за израду ове врсте дршки могла се добити приликом моделовања троугластих дршки за двојне судове какви су се производили у бронзаном доба и у гвозденог доба Ia на овом подручју; у основи Y дршка има облик наопако окренуте дршке троугластог облика са купастим украсом на горњем делу, само другачије пропорционалисане. Прави разлог, међутим, за производњу посуда са дршком Y типа несумњиво је повезан са украсним стилем прелазног периода из бронзаног у гвозденог доба који у фази Ib у Поморављу достиже своју кулминацију.¹⁵ Наиме, током ове фазе богато се декоришу не само посуде мањих димензија и оне средње величине (зделе, пехари, шоље), већ и лонци, питоси и двојни судови и то истим техникама и мотивима као и набројане врсте мањих посуда.¹⁶ Много више могућности за разноврсну и богату декорацију пружала је разграната Y форма дршке него традиционалне потковичасте или троугласте дршке. Да је производња двојних судова са Y дршком повезана са бујањем декоративног стила на керамици током гвозденог доба Ib показује и чињеница да се истовремено са опадањем декоративног стила насталог у гвозденог доба Ib, и преосталим фазама гвозденог доба I, у гвозденог доба Ic и нарочито у гвозденог доба Id; – смањивала и израда ове врсте по-

15. Ibid, 42–48.

16. Ibid.

суда. Опадање украсног стила одразило се и на величину дршке; упоредо са опадањем броја украсних техника и мотива – смањивала се дужина кракова дршке. Осим тога, изразито правилна и симетрична форма дршке није дозвољавала да се оне украшавају непрецизно нити малим урезаним мотивима, што је несумњиво, такође, један од узрока да ова керамичка форма престане да се производи при крају гвозденог доба Id, фазе које иначе одликује лоша фактура, смањивање броја керамичких форми, непрецизан украс и истискивање стила који је свој врхунац достигао у гвоздено доба Ib.¹⁷

Двојни судови са Y дршком указују на континуитет у развоју и етнокултурно јединство басена: Западне Мораве, Јужне Мораве и Велике Мораве у раздобљу XIII–IX век пре н.е.¹⁸

UN TYPE DE RÉCIPIENT DOUBLE DANS LE BASSIN DE LA MORAVA

C'est dans douze sites archéologiques du Bassin de la Morava qu'ont été découverts des fragments des anses en forme de la lettre Y qui appartenaient à un type de récipients doubles. (Voir la carte). Un récipient entier de ce type n'a pas été trouvé jusqu'ici, mais après les fouilles effectuées à Panjevački Rit, dans la ville de Jagodina, entre 1990 et 1993, où non moins de 25 fragments ont été découverts, il est possible de reconstituer le type de récipient en question. Il est certain que les récipients doubles de ce type étaient, tout comme leurs anses, richement décorés de cannelures, d'incrustations et d'ornements plastiques. Les récipients doubles, c'est-à-dire les fragments de leurs anses dont le contexte archéologique est net (ensembles clos, agglomérations en une ou plusieurs couches) permettent de les situer dans le temps.

Ce type de récipients dont l'anse présente une forme caractéristique était très en faveur à l'âge du fer Ib, beaucoup moins à l'âge du fer Ic, alors qu'à l'âge du fer Id il était très rarement confectionné.

Les récipients doubles à l'anse en Y étaient fabriqués exclusivement dans le Bassin de la Morava, région où la production des récipients doubles a une longue tradition (à partir de l'âge du bronze moyen). Les anses en question n'ont pas pris leur forme grâce à un développement graduel des anses des récipients doubles, caractéristiques du Bassin de la Morava, ni sous l'influence exercée par une autre région. L'idée de fabriquer ce type d'anses aurait pu avoir son origine dans le modelage des anses triangulaires pour les récipients doubles, tels qu'ils étaient fabriqués à l'âge du bronze et à l'âge du fer Ia sur ce territoire; au fond, l'anse en Y a la forme d'une anse

17. Ibid, 52–55.

18. Када је рад био већ завршен у археолошком материјалу са локалитета Конопљара у Читлуку, пронађен је још један фрагмент Y дршке (слика 1) која је украшена канелурама и ожигосаним мотивима, у стилу керамике гвоздено доба Ib.

triangulaire renversée, rehaussée d'un ornement conique dans sa partie supérieure, mais proportionnée d'une manière différente. La vraie raison, cependant, pour laquelle les récipients à l'anse en Y étaient fabriqués est sans doute reliée au style décoratif, caractéristique de la période de transition de l'âge du bronze à l'âge du fer qui, dans la phase Ib atteint son apogée dans le Bassin de la Morava. En effet, au cours de cette phase on décorait richement non seulement les petits récipients et ceux de dimensions moyennes (écuelles, coupes, tasses), mais aussi les pots, les pithos et les récipients doubles et cela, selon les mêmes techniques et ornés de mêmes motifs que les petits récipients susmentionnés. La forme développée de l'anse en Y offrait beaucoup plus de possibilités d'exécuter une décoration riche et variée que les anses traditionnelles en forme de triangle ou de fer à cheval. Que la fabrication des récipients doubles à l'anse en Y soit reliée à l'épanouissement du style décoratif dans la céramique au cours de l'âge du fer Ib, c'est ce que prouve aussi le fait que, parallèlement à la décadence du style décoratif né à l'âge du fer Ib, la fabrication de ce type de récipients diminua dans les phases suivantes de l'âge du fer, dont surtout dans celles que l'on désigne comme phases Ic et Id. La décadence du style décoratif s'est reflétée aussi dans les dimensions de l'anse; en même temps que la réduction du nombre de motifs décoratifs et de techniques de décoration, la longueur des branches de l'anse diminuait à son tour. En outre, la forme nettement régulière et symétrique de l'anse ne permettait pas que celle-ci fût ornée de façon imprécise ou de petits motifs gravés, ce qui est sans doute aussi une des raisons pour laquelle cette forme de récipients en céramique a cessé d'être pratiquée vers la fin de l'âge de fer Id, phase caractérisée, d'ailleurs, par une facture médiocre, par la réduction du nombre de formes céramiques, par une décoration imprécise et par l'élimination du style qui avait atteint son apogée à l'âge du fer Ib.

Les récipients doubles à l'anse en Y témoignent de la continuité du développement et de l'unité ethno-culturelle des bassins de la Morava occidentale, de la Morava méridionale et de la Grande Morava dans la période comprise entre les XIIIe et IXe siècles avant notre ère.

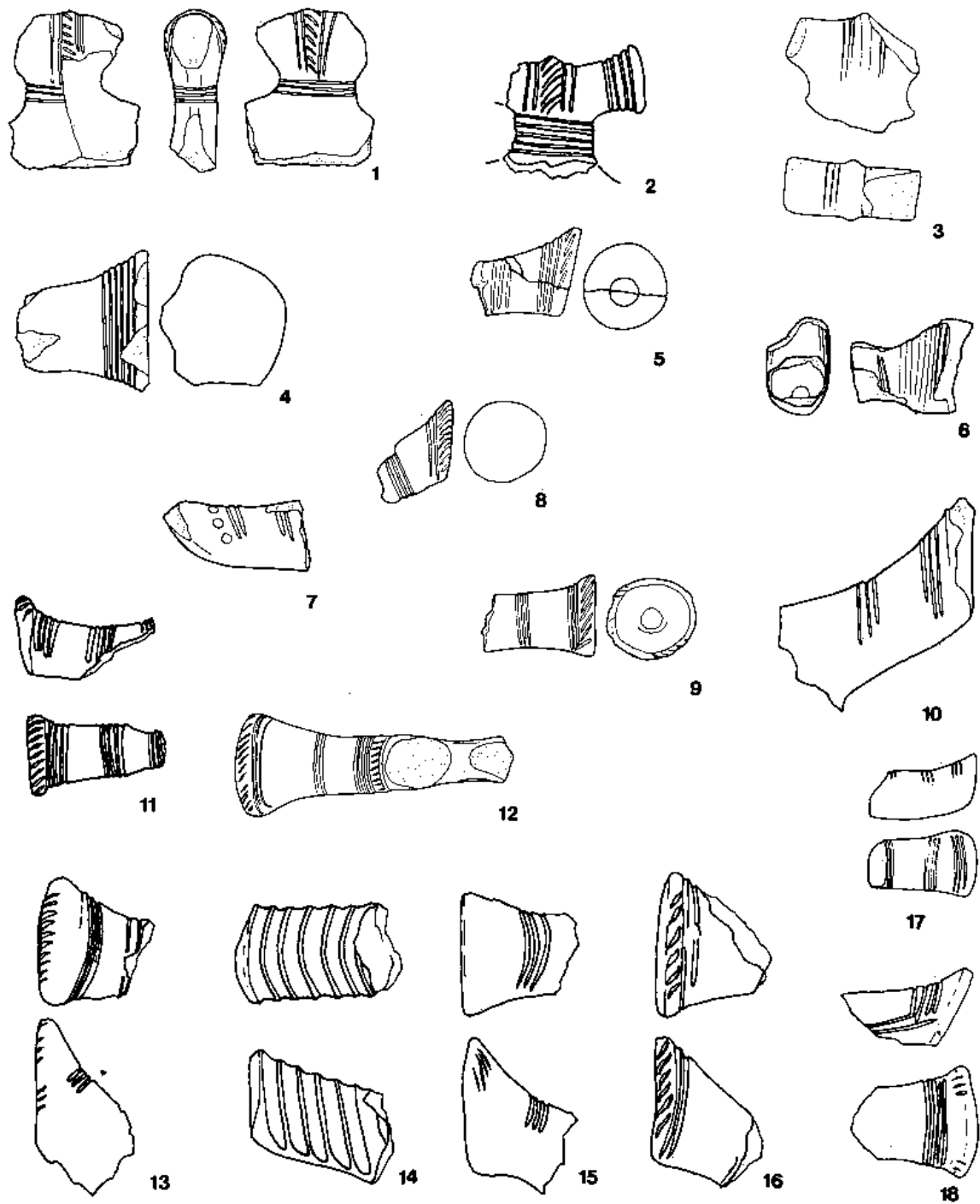
Milorad STOJIC

1. Ниш, Локалитет Медијана
2. Вујетинци, локалитет Ливадице
3. Читлук, локалитет Конопљара
4. Горња Цриућа, локалитет Градина
5. Јагодина, локалитет Пањсвачки рит
6. Шуљковац, локалитет Ћосин поток
7. Драгоцвет, локалитет Врбица
8. Виворача, локалитет Баре
9. Доње Штапље, локалитет Милићевска рска
10. Белица, локалитет Игралште
11. Дубока, локалитет Селиште
12. Сараново, локалитет Слатина
13. Топола, локалитет Виначко поље

Сл. 1-4; 6-7; 9-15: Јагодина, локалитет Пањевачки рит; сл. 5: Ниш, локалитет Медијана;
 сл. 8: Топола, локалитет Виначко поље

Сл. 1: Белица, локалитет Игралште; сл. 2: Сараново, локалитет Слатина; сл. 3: Вујетинци, локалитет Ливадице; сл. 4-11, 13, 15-17: Јагодина, локалитет Пањевачки рит; сл. 12: Горња Црнућа, локалитет Градина; сл. 14 и 18: Читлук, локалитет Коношљара

Сл. 1-3: Драгоцвет, локалитет Врбица; сл. 4-7: Винорача, локалитет Баре; сл. 8: Доње Штиплје, локалитет Милићевска река; сл. 9-10: Шуљковац, локалитет Ћосин поток; сл. 11: Дубока, локалитет Селиште

Сл. 1-3: Мајур, локалитет Вецина мала; сл. 2: Параћин, локалитет Глождан; сл. 4: Доње Штипље, локалитет Милићевска река; сл. 5, 7 и 9: Драгоцвет, локалитет Врбице; сл. 6 и 8: Свилајнац, локалитет Гробље